

Bielaruskije ostarbajtiery. Istoriko-analiticzeskoje issledowanije,
Narodowe Archiwum Republiki Białorusi, Mińsk 2001, ss. 336

Przed dwoma laty w stolicy Republiki Białorusi w Mińsku została wydana niezwykle cenna książka. Wprawdzie nie jest ona dotychczas szerzej znana, lecz taki jest los zagranicznych publikacji naukowych w naszym kraju. Nie docierają one zazwyczaj do osób zainteresowanych lub są dostępne nie licznym i to ze znacznym opóźnieniem. Czasami pewnym utrudnieniem jest nieznanostwo obcego języka, ale w tym konkretnym wypadku w naszym regionie białostockim ze względu na zamieszkiwanie w nim znacznej liczby ludności białoruskiej znajomość języków: rosyjskiego, białoruskiego i ukraińskiego jest nieomal powszechna, szczególnie wśród osób starszych.

Książka, która może być bardzo przydatna wielu czytelnikom interesującym się okresem II wojny światowej na naszych ziemiach, jest cyklem opracowań odnoszących się do masowych wywozek mieszkańców terenów znajdujących się obecnie w granicach Republiki Białorusi na roboty przymusowe do Niemiec. Wywożonych z białoruskich miast i wsi ludzi Niemcy zatrudniali w fabrykach, kopalniach, hutach i innych zakładach pracy, a także w rolnictwie. W ten sposób wypełniali bardzo duży deficyt siły roboczej, wytworzony w gospodarce III Rzeszy wskutek powołania młodych najczęściej mężczyzn do służby wojskowej. Niemcy prowadzili bowiem kolejne agresywne wojny wymagające zaangażowania całego posiadanego potencjału ludzkiego i totalnego wykorzystania zasobów gospodarczych. Powołanych do wojska Niemców zastąpili na stanowiskach pracy cudzoziemcy, szczególnie ze wschodnich państw podbitych przez III Rzeszę. Już we wrześniu 1941 roku w Niemczech obliczano, że wakaty w zatrudnieniu wynoszą co najmniej 2,6 mln osób. Stan kryzysu w zatrudnieniu systematycznie pogłębiał się w związku z rozwojem podejmowanych przez Niemcy kolejnych

działań wojennych. Zagrożenie zwiększył totalny charakter zmagania. Właściwie do 1994 r. zajmowano się tym problemem jedynie okazjonalnie, nie prowadzono dogłębnych badań. Sytuacja uległa zasadniczej zmianie na rok przed wspomnianą datą, ponieważ doszło wówczas do rozmów pomiędzy delegacjami Republiki Federalnej Niemiec a przedstawicielami Białorusi, Ukrainy i Rosji, których przedmiotem były losy osób prześladowanych podczas okresowego zajęcia terenów tych państw przez niemieckich nazistów.

Podjęto wówczas szeroko zakrojone prace w archiwach zarówno wymienionych wyżej państw, jak też zagranicznych, w celu skompletowania dokumentów odnoszących się do robót przymusowych mieszkańców Białorusi. Nie pominięto zbiorów dokumentów urzędów, muzeów i przedsiębiorstw. Wykorzystano publikacje i zbiory biblioteczne. Wszystkie te zabiegi organizacyjne doprowadziły do przygotowania i wydania w latach 1996–98 serii publikacji zatytułowanych *Białoruscy Ostarbeitery, wywózki ludności Białorusi na roboty przymusowe do Niemiec (1941–1944). Dokumenty i materiały w dwóch księgach*. Pierwsza z nich dotyczy lat 1941–42, druga 1943–44. Tom trzeci w dwóch częściach odnosi się do repatriacji robotników przymusowych do ojczyzny po upadku III Rzeszy.

Recenzowana książka odniosła duży sukces podczas rozmów przedstawicieli rządowych delegacji Białorusi, Polski, Czech, Izraela, Ukrainy, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z reprezentacjami sfer rządowych i organizacji przemysłowych Niemieckiej Republiki Federalnej. Podkreśla się, że żadna z delegacji biorących udział w tych rozmowach nie dysponowała źródłowym opracowaniem tego typu, tak wyczerpująco prezentującym całość dyskutowanych na tych konferencjach zagadnień. Fakt ten znalazł szeroki oddźwięk nie tylko w białoruskich środkach masowego przekazu, lecz także w publikacjach zagranicznych.

Autorzy książki, nie ukrywając swoich osiągnięć, podkreślają dotychczasowy dorobek badaczy wydarzeń II wojny światowej i okupacji niemieckiej w różnych krajach świata od czasu ustania działań zbrojnych walczących ze sobą stron. Bardzo pożyteczne są krótkie z konieczności charakterystyki bardziej wartościowych opracowań ze wskazaniem źródeł i miejsc ich przechowywania, będących podstawą publikowanych prac. Wśród wielu autorów należy wyróżnić Niemców, jako chyba najbardziej zorientowanych w zaszłościach. Nie rezygnowano także z przedstawienia własnego dorobku. Recenzent ma na uwadze znaczącą ilość tytułów dzieł odnoszących się do najnowszych dziejów Białorusi, szczególnie tragicznych dla mieszkańców tego kraju. Aczkolwiek dominują fragmenty dotyczące najistotniejszych działań militarnych zmierzających do wyzwolenia Białorusi spod czasowej okupa-

cji, lecz dowódcy białoruskich oddziałów wojskowych i przywódca ruchu oporu, a także zgrupowań partyzanckich podejmowali starania zmierzające do przeciwstawienia się niemieckim planom rabunku nie tylko zdobyczego mienia, lecz i masowych wywózek ludności na roboty przymusowe. Podawane są przykłady ukrywania się przed wywózkami na terenach niedostępnych, przechowywania większej liczby osób w partyzanckich obozach itp.

Autorzy potraktowali wszechstronnie opisywaną tematykę. Sięgnięto zarówno do źródeł niemieckich w postaci dokumentów znajdujących się w archiwach Koblencji, Poczdamu, Frejburga, Berlina, Arolsen i in., jak też dokumentów i wspomnień znajdujących się w archiwach białoruskich. Szeroki jest krąg pytań wymagających odpowiedzi w recenzowanej książce. Nie pominięto założeń niemieckiej polityki realizowanej na zagarniętych terenach Białorusi. Wyjaśniono tendencje występujące w związku z porażką niemieckich planów wojny błyskawicznej na terytoriach ZSRR zagarniętych przez Wehrmacht. Dominowała niska ocena możliwości obronnych ZSRR jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych przez Niemcy. Spodziewano się ogromnych zdobyczy materialnych: przygotowano odpowiednio służby tyłów podporządkowane sztabowi „Oldenburg”. Nie liczono się z przedłużeniem działań wojennych i ostrego braku siły roboczej w Niemczech występującego w związku z powołaniem mężczyzn do służby wojskowej. Po licznych masowych zbrodniach, jakich dopuścił się Wehrmacht wobec wziętych do niewoli żołnierzy obcych wojsk, 31 października 1941 r. Hitler przekazał wspomnianych jeńców do dyspozycji niemieckich służb zajmujących się zabezpieczeniem wojennej ekonomiki. W ślad za tym 8 listopada ukazała się dyrektywa nr 39 Oberkommando der Wehrmacht o stopniowym zastępowaniu młodych niemieckich poborowych jeńcami wojennymi i rosyjskimi robotnikami wykorzystywanymi grupowo. Reichsmarschall H. Göring otrzymał nieograniczone pełnomocnictwa w zakresie wykorzystania rosyjskich surowców i mocy produkcyjnych, a także siły roboczej. Ponieważ dobrowolny werbunek w praktyce okazał się nierealny, powołano 3 listopada 1941 r. z inicjatywy sztabu „Os” biura pracy („Arbeitsamt”) i zastosowano bezwzględny przymus.

W celu zapewnienia masowego napływu robotników przymusowych i przewycięzania trudności w werbowaniu cudzoziemskiej siły roboczej do gospodarki III Rzeszy, szczególnie Ostarbeiterów, w dniu 21 marca 1942 r. Hitler powołał na stanowisko generalnego pełnomocnika do tych spraw F. Zankiela, Gauleitera Turynii. Podjął on cztery kolejne programy ostatecznego rozwiązania problemu potrzeb III Rzeszy w zakresie wykorzysta-

nia dostępnej siły roboczej. Autorzy przedstawiają wywózki siły roboczej do Niemiec z terenu Białorusi w jej obecnych granicach, a więc także obejmujących przedwojenne polskie województwa. Zamieszczają szczegółowe wykazy, wyodrębniają ośrodki miejskie i wiejskie. Wyliczenia są szczegółowe z rozbiciem na mężczyzn i kobiety oraz okresy czasowe. Realizacja programów pozyskiwania siły roboczej na wschodzie była wspomniana przez specjalną komisję działającą w poszczególnych jednostkach administracyjnych. Wskazano także różnice występujące na terenach poszczególnych okręgów. Znaczną rolę w tym zakresie odegrał Wilhelm Kube, który przybył do Mińska 1 września 1941 r. i szczegółowo analizował problemy przekazane mu przez naczelnika tyłów grupy armii „Centr” gen. Maksa von Schenkendorfa. Kube zakwestionował niektóre metody przymusu stosowanego przy werbowaniu robotników. W miarę przedłużania się okupacji na terenach Białorusi wzmacniał się ruch oporu i rosła liczba osób uchylających się od robót przymusowych.

Cześć osób wywiezionych do Niemiec po pewnym czasie wróciła do swych miejsc zamieszkania, gdyż okazało się, że poszczególne wywiezione osoby nie odpowiadały wymogom zatrudniania.

W czasie wycofywania się wojsk niemieckich Wehrmacht stosował przymusową ewakuację ludności, co umożliwiło dokonanie selekcji i zatrudnienie przymusowe osób zdolnych do pracy.

Ostatni rozdział pracy dotyczy repatriacji.

Książkę opracowali: G. D. Knatko, W. I. Adamuszko, N. A. Bondarienko i W. D. Sielemieniew.

Waldemar Monkiewicz